

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

қазақ фонетикасында Қ түрінде айтылады.Һ әрпі тек сиреген араб-парсы кіріс сөздерінде кездеседі, және де Х немесе Қ сияқты айтылады. У әрпі буын жасамайтын дыбысты белгілейді, және де ҰУ, ҮУ, ЫУ, ІУ псевдодифтонгтерді алмастыру үшін пайдаланылады.

Келесі әріптер алдыңғы және артқы ретті дыбысты жұпты белгілейді (әдетте жіңішке мен жуан деп аталады):

- Е — А
- Ө — О
- Ү — Ұ
- І — Ы

Араб-парсы кірме сөздерінде Ә — А қарама-қарсы қоюы көрінеді.

Қазақ екпіні әрдайым тек соңғы буынға түсетіндіктен жазуда белгіленбейді.Қазіргі уақытта біздің ойымызша, қазақ тілін өзінің лайықты орнына шығартпай отырған бірінші кедергі, ол – кирил жазуы. Санамызға әбден орнығып алған орыс әріптерінен арылмайынша ана тіліміздің екінші дәрежеде қала беруі заңдылық. Қазіргі кезде қазақ әліпбиінің орыс әріптерінің негізінде құрылғаны былай тұрсын, тіпті орыс тілінің көптеген ғылыми-техникалық және саяси-қоғамдық терминдері ешбір өзгеріссіз, ешқандай заңдылыққа бағынбай, түпнұсқамен жазылып жүр. Бір айта кететін жайт, сол орыс тілінен енген барлық сөздердің тегі орыстікі емес. Мысалы,президент, конституция, цивилизация, функция, коммунизм, капитал т.с.с толып жатқан орыс сөздерінің тегі латыннан шыққан. Тек орыс тілі жат сөздерді қабылдағанда міндетті түрде өзінің тіл заңдылығына сәйкес етіп өзгерту арқылы енгізеді. Жоғарыда көрсеткеніміздей, 20-30 жылдары да қазақ тіліне кірген кірме элементтер тілдің заңдылығына толық бағынып заңдастырылған. Қазіргі кезде мерзімді баспасөз беттерінен орыс тілінен енген сөздерді қазақиландырып жазу механизмдерін көзіміз шалып қалады. Мысалы орыс тіліндегі автомобиль сөзін аптамобіл,факт' сөзі пәкті түрінде, авиация сөзі – ауасия түрінде игеріліп таңбаланған түрлерін де жүр. Осы мәселелерді сараптай келгенде, неге сол латын сөздерін қазақтың дыбыс заңдылығына бағындыра отырып, қабылдамасқа деген сауал туады. Ол үшін біріншіден, кірме сөздерді жуан және жіңішкелік принципке негіздеу, екінші принцип «түпнұсқалыққа жақындау» принциптерін қатар ұстау арқылы тілдің табиғилығын сақтауға болады.

Өз тілімізді өзіміз құртпайық,ағайын!

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақ тілі. Энциклопедия. Алматы: Қазақстан Республикасы Білім,мәдениет және денсаулық сақтау министрлігі,Қазақстан даму институты, 1998 ж., 509 бет.
2. Балалар Энциклопедиясы, II- том
3. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010.
4. Байділдаұлы Ә. Жаңа әліппе туралы. Қызылорда, 1928. –166 бет. – 117-121 бб[10, 117-121]
5. Қазақ тілінің емле ережелері// Төте оқу. – 1938ж. –26 апрель (№10-11) // Ауыл мұғалімі. – 1938. –9 наурыз. –48 б. (№6)
6. Қазақ әліпбиін латын графикасына көшіру туралы ғылыми зерттеу материалдары. Алматы, 2007. –194 бет

ҚАРАТАЙ НҰРАЛЫҰЛЫНЫҢ САЯСИ КӨЗҚАРАСЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ КӨТЕРІЛІСКЕ СЕБЕП БОЛҒАН ЖАҒДАЙ

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Иманғалиев Алмас Тарих факультетінің І-курс студенті
Жетекшісі: т.ғ.к.,доцент Қабылшаев Қ. И.

XVIII ғасырдың екінші жартысында орын алған қазақ тарихының дүбірлі оқиғалары белгілі тарихи тұлғалардың қоғамды-саяси қызметтерінен айқын көрінді. Ұлт-азаттық қозғалысқа белсене қатысқан қазақ рулары ғасыр аяғында қазақ-орыстардың қысымына тап болды. Ұзақ уақыт орыс отарлаушыларының дегбірін алған Сырым қозғалысы біртіндеп баяулағаны байқалды. Бірақ, осы ұлт-азаттық қозғалыс кезеңінде қазақтар арасында Орынбор әкімшілігі алауыздықтың отын жағып үлгерді. Оған 1797 жылғы 27 наурыздағы Есім ханның қазақтар қолынан қаза табуы дәлел бола алады. Нақ осы жылдары Есім ханның інісі Қаратай сұлтан елде саяси белсенділігімен көзге түсті[1]. Менің, бұл мақаламды жазудағы мақсатым осы және басқа да шағын тақырыптар, сауалдар мен мәселелер негізінде қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысының көрнекті жетекшілерінің бірі Қаратай Нұралыұлының кең көлемде қоғамдық-саяси қызметін пайымдау болып табылады. Қаратай Нұралыұлының ұлт-азаттық күресі бүгінге дейін арнайы ғылыми зерттеу нышаны болған жоқ. Бұл тақырып XVIII-XIX ғасырлардағы Қазақстан тарихының ақтандық беттерінің бірі екені даусыз. Сондықтан Қаратай сұлтан патшалық Ресейдің отарлық саясатына қарсы болған, қазақ мемлекеттілігін сақтауға бар күш-жігерін жұмсаған тарихи тұлға. Қандай халық та өзінің тарихи тұлғаларын толық білмесе олардың өмірлік мұраттары мен азаттық үшін күрескен Қаратай сұлтан қозғалысы, Айшуақ, Жантөре, Шерғазы хандар, Арынғазы сұлтан, Сырым, Көтібар, Арыстан батырларымен бірге өрбіген тарихтағы орнын анық зерттеп-зерделемесек, біз қазақ тарихындағы ақтандық беттерді толық біліп болдық деп айта алмаймыз. Есім ханның өлімі патша өкіметінің отарлау саясатының жаңа бір қырын аша түсті. Қазақ халқының тарихында жүздеген жылдар бойы қалыптасқан хандық басқаруды жоюды қолға алған Орынбор әскери генерал-губернаторы барон Осип Андреевич Игельстром Кіші жүздегі билікті 1797 жылы 6 маусымда Айшуақ сұлтан төрағалығымен басқарылатын Хан кеңесіне жүктейді де, алауыздық өртін одан әрі өрлей түседі. Ордалардағы саяси оқиғаларды жіті бақылап отырған О. А. Игельстром халықтың наразылығын өршітпеу үшін ел ішіне молдаларды аттандырады. Оларға ерекше тапсырмалар беріп жаңа хан сайлануына дейін барлық билік Хан кеңесінің құзырында болатындығын, сонымен бірге болашақ хан Кеңесінің Қобда өзенінің бойында өтетіндігін хабарлауды міндеттейді[2]. Ордадағы саяси жағдайды саралаған патша үкіметі өздеріне тиімді ханды сайлауға шешім қабылдайды. Шешім 74 жасқа келген, жасы ұлғайған Қаратайдың немере ағасы Айшуаққа түсті. Патша үкіметі сұлтан Айшуақты таңдауы тегін емес еді, патша шенеуніктерінің ішкі себебі де бар еді. Вяткиннің пікірінше, Қаратай сұлтанды патша үкіметі Ордадағы ең беделді де, ақылды сұлтан екендігін біле отырып, патша үкіметінің жүргізіп отырған саясатына мүлдем келіспейтіндігін әккі саясаткер барон О. А. Игельстром болжай білді деп түйіндейді[3]. Ал зерттеуші А. Ф. Рязановтың тұжырымдауынша О. А. Игельстром егер де Қаратай сұлтан хан болып сайлана қалған жағдайда патша үкіметіне бағынбай, тәуелсіз саясат жүргізе отырып, Ресейден бөлінуге дейін баратындығын болжап, таңдау Әбілқайрдың қартайған ұлы Айшуаққа түсті деп өз пікірін білдіреді[4]. Ұлт-азаттық күрестің хронологиялық шеңбері бүгінге дейін тиянақталды деген аулақпыз. Орыс зерттеушілері Л. Мейер А. И. Добросмыслов П. Юдин кеңестік тарихшылар А. Ф. Рязанов М. П. Вяткиндер Қаратай күресі 1797 жылы Есім хан өлтірілген соң деп түйіндейді. Яғни, Айшуақ Әбілқайырұлының хан тағына отыруы Қаратайдың саяси белсенділігінің жандауына түрткі болды. Осы тұста ол ашық қарулы күреспен емес, керісінше ел ішінде өз беделін көтеру, халықтың мұң-мұқтажын шешу орыс керуендерін тоқтату арқылы көпшілік талабын патша үкіметіне жеткізу тәсілдерін қолданды. Ал енді 1806-1816 жылға дейінгі аралық Қаратайдың ашық орыс шекарасына соққы берумен және орыс үкіметі айтқанымен жүрген Жантөре, Шерғазы хандарға қарсы ашық әрекетімен ерекшеленеді. Ақыры орыс үкіметінің отарлау саясатының нәтижесінде Айшуақ сұлтан таққа отырды, ал Қаратай немере ағасының хан болып сайлануына келісуге мәжбүр болды. Бұл жөнінде Қаратай Нұралыұлының өзіндік саяси көзқарастары қалыптасты. Атап айтсақ, біріншіден хандық басқару жүйесін одан әрі сақтау. Екіншіден, туыстық алауыздықты өршітпеу. Үшіншіден, патша үкіметінің саясатына барынша сақтықпен қарау. Төртінші, Ақ Жайықтан Гурьев қалашығына дейін билігі жүріп

тұрған, бұрын да орыс әкімшілігінің ыңғайына көнбей жүрген сұлтан отарлау саясатының мақсатын сезіне білді деп есептейміз.

Айшуақ хан ел басқарған кезеңінде Кіші жүзде әлеуметтік-экономикалық саяси жағдай ерекше ширыға түсті. Әсіресе, 1797-1805 жылдары барымта өршіді. Шаруашылық комиссияның төрағасы генерал-майор Г. Ф. Генс Айшуақтың ел басқаруының соңғы жылдарын «революциялық кезең» деуге болады дей келе, себебін былай деп анықтайды: «Хан ешқандай билікке ие бола алмады, рулар арасындағы тартыс өршіп, түсінбестік жағдай қалыптасты, Бұхара мен Хиуаға баратын керуендер тоналып, із- түссіз кетті. Ел ішінде барымташылық және керуендерді тонау күшейе түсті. Кіші жүздегі саяси оқиғаларға жете қанық Қаратай сұлтан ауылдарды аралай жүріп, арыз өтініштерін қарап, туған халқының мұң-мұқтаждарына көңіл бөліп, ауызбірлікке шақырды»[5]. Сол кезеңдегі Қаратай сұлтанның қоғамдық- саяси қызметі халқының назарынан тыс қалмады. Қазақтар Қаратайдан нағыз хан бейнесін көргендей болып, арыздары мен өтініштерін, талап- тілектерін Айшуақ ханға жазбай, Қаратай Нұралыұлына жеткізеді.

Кіші жүздегі саяси оқиғалар шиеленісе түседі. 1805 жылдың 17 ақпанында Айшуақ хан өз еркімен тақтан бас тартатынын, орнына үлкен ұлы Жантөре жөнінде мәліметтер жинақтап, 1805 жылы 10 мамырда «Кіші қырғыз-қайсақ ордасы сұлтан би старшындары мен бүкіл халқына» арналған үндеуін жолдады. Бұл хабардан соң Орынбор әкімшілігіне мүфтий М. Хұсайынов 1805 жылы «Айшуақтың баласы Жантөре сұлтан ел ішіндегі барымтаны бірінші ұйымдастырушы, ол Орал шебінен 10 шақырым ұзап шығып, ел арасына бара алмайды және қазақтар үшін адам төзгісіз тұлға» деп баға бере келе, ол хан орнына Бөкей сұлтанды ұсынады. Бірақ Г. С. Волоконский мүфтийдің пікіріне құлақ аспай, керісінше Жантөре сұлтанды әділ, халыққа шапағаты тиетін адам, пайдакүнем емес, Ордадағы ішкі мәселелерді дұрыс шешетін, Ресейге ниеттес» деп бағалайды. Қаратай сұлтанның кандидатурасы туралы ешкім де жұмған аузын ашқан емес[6].

Сонымен 1805 жылы әкесі Айшуақтың орнына хан тағына Жантөре отырды. Ең бастысы хан тағына Жантөре Айшуақұлының орыс шенеуніктерінің қолдауымен отырғанын тарихи деректер растайды. Патша үкіметі Жантөренің хан сайлауына патша үкіметі ерекше ықылас білдірді[7]. Әрине, мұндай жағдайда орыс үкіметінің отарлауы мен Жантөре ханның патша әкімшілігінің қолшоқпарлық саясатына қарсы азаттық күресті Қаратай Нұралыұлының бастауы заңды еді. Бір жағынан қарасақ, қозғалыс ішкі талас, хандық тақ үшін болғандай. Мұны бір кезде М. П. Вяткин де жазған еді, оны өзге де кеңестік тарихшылар қолдаған-ды. Алайда, Қаратай сұлтан алдымен патша саясаткерлерінің хан тағына көпшілік қолдауына емес, сұлтанды бекіту арқылы төрелер тұқымы арасына іріткі салу жоспарына қарсы көтерілгенін байқаймыз. Сөйтіп, Қаратай Нұралыұлы Ресейдің Қазақстанды отарлауын ашық түсініп, қарулы күрес жолын таңдап алды.

Қорыта келгенде, зерттеуімізде тарихымыздың біршама ақтандық тұстары сараланып, мынадай ғылыми нәтижелер алынды:

Біріншіден-Қаратай Нұралыұлының тарихтың шешуші сәттеріндегі ұлт, халық мүддесін қорғауға қосқан үлесі зерделеніп, жеке тарихи тұлғаның қоғамдағы рөлі анықталды;

Екіншіден- көшпелі қоғамның дәстүрлі элитасы мен билеушілерінің қоғамдық саяси қызметі жан жақты талқыланып, олардың қалың көпшілікпен ара қатынасы сарапталды, сол арқылы қазақ елінің тәуелсіздігі жолындағы бірлік мәселелері көтерілді;

Үшіншіден- қай заманда да халқымыздың өз тәуелсіздігін, этникалық тұтастығы мен бірлігі үшін жүргізген күресі бүгінгі күні егемендігіміздің баспалдақтары;

Төртіншіден-еліміздің отарлық кезеңдегі жаңаша көзқарас қалыптастыру, қазақ халқының тәуелсіздік үшін күресі бірыңғай ағым теориясы тұрғысынан зерделесу қажеттігі дәлелденді;

Бесіншіден- дүниежүзілік тарихнамада жиі көтеріліп, сан алуан пікірлер айтылып жүрген қоғамдағы жеке адамның рөлі, оның көпшілікке, қоғам дамуына әсері пайымдалып, тарихта іздерін қалдырған, қайраткер хан, сұлтан, би-батырлардың қадір- қасиетін өскелең ұрпақтың санасына сіңіріп, ұлттық құндылықтарды ұлықтау.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) Ахмет А. Қ. Қаратай хан//Арыс баспасы. Алматы, 2007. 102-121бб.
- 2) Ахмет А. Қ. Қаратай Нұралыұлы-ұлт- азаттық күрес жолында//XVIII-XX ғасырдың басындағы Қазақстанның шектес елдермен қарым қатынасы проблеманың қазіргі күйі мен болашағы халықаралық ғылыми практикалық конференциясының материалдары.-Ақтөбе, 2004.106-112 бб.
- 3) Рязанов. Сорок лет борьбы за национальную независимость казахского народа (1797-1838).-Кызыл-Орда: Общество изучения Казахстана, 1926.298-316 бб.
- 4) Каратаев Б. Б. Обзор материалов по истории колонизации казахского края 1869-1870 гг.-Ақтөбе, 2006.

XX ғ. 30 – ЖЫЛДАРДАҒЫ НӘУБЕТ: ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ АХУАЛДЫҢ НЕГІЗІ

Камидуллаева М.Е.

Л.Н.Гумилев ат. ЕҰУ студенті, Астана қ.

Ғылыми жетекші: т.ғ.д., профессор А.Ғ. Ибраева

Кеңес үкіметі кезінде көптеген тарихи құнды деректерімізді, халық тағдырының шындық беттерін ашуға тыйым салынған болатын. Міне, тәуелсіздігімізді алып, егеменді ел болып жатқан кезде ұзақ жылдар бойы отаршылдықтың тұтқынына түскен ұлттық санамыз қайта жанданып, даму үрдісін бастан өткізуде. Қазақ халқының сол бір айтылуға тиіс, ұмыт қалдыруға болмайтын тарихи деректерін зерттеуге бет бұрып жатырмыз. Соның бір жарқын көрінісі ретінде ұлттық демографиямызда орын алып отырған өзгерістерден айқын байқалады. Кейінгі жылдары қазақ халқының демографиялық мәліметтерді білуге деген қызығушылығы артып, қазақ ұлты өз жерінде қалай азшылыққа ұшырады деген сауалдар әркімді де ойландырады сөзсіз.

Тарихқа көз жүгіртетін болсақ Қазақстанда XX ғасыр ірі тарихи оқиғалармен ерекшеленеді. Өткен ғасырдың алғашқы жартысы - қазақ халқының өмірінде бетбұрысты кезең деп саналады. Әсіресе 20-30 жылдарындағы ашаршылық апаты немесе «Ұлы жұт» қазақ тарихының қасіретті беттерін айғақтайды.

Қазақ жерінде ашаршылық салдарынан демографиялық ахуал күрт төмендеп кеткен болатын. Оның айқын көрінісі ретінде тарих беттерінде қалған 1931-1933 жылдары қазақ халқының басына төнген ең бір қасіретті «Ұлы жұт» кесірінен күні бүгінге дейін қазақ халқы өз жерінде демографиясы жағынан азшылыққа ұшырап отыр.

Батыстық немесе ресейлік ғалымдар ашаршылықтың болу себебі ауа райының қолайсыздығынан, құрғақшылық болып егіннің шықпай қалғанынан немесе жұқпалы аурулардың таралуынан деген сияқты асыра сілтеулерден іздейді. Ашаршылық кезінде қаншама қазақ қыршынынан қиылды. Оған дәлел мұрағат қойнауында сақталған көптеген ресми құжаттар. Ұлт зиялысы М. Тынышбаевтың есебі бойынша «Қазақстанда 1917 жылы 2 910 000 қазақ өмір сүрген болса, ал М.Г. Сириустың 1924 жылғы жүргізген санағы бойынша қазақтар саны 1965 443 әрең жетіп жығылған» – деген мәліметтер көрсетілген [1, 260 б]. Ал, белгілі демограф-ғалым М. Тәтімовтің есептеуінше «1931-1933 жж. ашаршылық Қазақстанда өмір сүрген 2,5 млн адамның, соның ішінде 2,3 млн қазақтардың және 200 мың келімсектердің қайтыс болғаны анықталды. Отырықшы келімсектер арасында аштықтан өлгендер 10%-ға жетсе, көшпенді қазақтар арасында бұл көрсеткіш 52-53%-тен асып кеткен. Осыдан 17-18% жергілікті тұрғындардың Қазақстаннан біржола көшіп кеткен»-деген мәліметтерді есепке алсақ, қазақ халқының саны өз жерінде осы кезеңде 70% дейін кемігені көрінеді. [2, 17 б] Бұл деректер осыған дейін жарияланған мәліметтердің орташа есебімен сәйкес келеді. Тағы бір естелігінде ағамыз М. Тәтімов: «1879, 1926, 1939 жылдардағы халық санағының нәтижелері жөніндегі мәліметтерді қолға түсіріргенмін. Көзімнің жеткені – 1939 жылғы санақта қазақ халқының санын айтарлықтай асырып жазғандығын аңғардым. Сонда,